

УДК 82.09:398-051(=161.2)"18/19"Ф.Вовк

Громадська позиція у фольклористично-етнографічних працях Федора Вовка

Лідія КОЗАР

Кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу фольклористики
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського Національної академії наук України
01001, Київ, вул. Грушевського, 4
E-mail: kozarli@ukr.net

У статті висвітлено роль творчої та громадської діяльності Ф. Вовка в історії української фольклористики кінця XIX – початку XX ст. Актуальність роботи зумовлена необхідністю дослідження місця фольклору й фольклористики в житті Ф. Вовка як засобу утвердження народознавчих ідей громадівців у час боротьби за національне відродження України. Відзначено, що дослідницькі студії Ф. Вовка засвідчують його наукову компетентність, патріотизм, обізнаність із матеріалами світових архівів, текстологічну ерудицію у коментуванні фольклорних варіантів. Перебуваючи понад сорок років за межами України, Ф. Вовк усе своє життя присвятив саме Україні, написав понад 600 різножанрових та різножанрових наукових праць, репрезентуючи Україну та її наукові досягнення в Європі та світі.

Ключові слова: Федір Вовк, громадський діяч, історія фольклористики, фольклор, національне відродження.

Федір Кіндратович Вовк (Волков) [псевд. і крипт. – Ф. Новостроенский, Яструбець, Ф. Кондратович, Сірко, Лупулеску, Новостроенко, Th.Volkov, Т. Вовк, Theodore Volkov, Ф. Сірко, Н., С-О, S-O, С-ого, Х.В., Хв. В-к, Ф.В-ч, Хв.В.; 5(17).03.1847, с. Крячківка, тепер Пирятинського р-ну Полтавської обл. – 29.06.1918, м. Жлобин, поблизу Гомеля (Білорусь) (за іншими відомостями у Гомелі)] увійшов в історію національної та європейської науки як етнограф, фольклорист, антрополог, археолог, музеєзнавець, публіцист, громадський діяч, видавець, один із основоположників української археології, етнології та антропології. Європейську наукову методичку він застосував на українському ґрунті, репрезентуючи Україну та її наукові досягнення в Європі та світі. Перебуваючи за межами України понад сорок років, Ф. Вовк усе своє життя присвятив саме Україні. Його наукові концепції довели актуальну досі фізичну, мовну, побутову й духовну спорідненість розз'єданого на той час українського народу від Карпат до Слобожанщини й від Полісся до Кубані [37, с. 42].

Наукова праця Ф. Вовка тісно переплітається з його громадською діяльністю і займає вагомe місце в історії українського національного відродження, спадщина вченого налічує понад 600 праць [2, 36]. Він відомий як доктор природничих наук (1905), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, професор Сорбонни, Санкт-Петербурзького і Каннського університетів, президент Асоціації антропологів Росії, лауреат Великої Золотої медалі Російського географічного товариства та кавалер французького ордена Почесного легіону тощо.

Метою цього дослідження стане розгляд історіографії праць, у яких висвітлено наукову спадщину Ф. Вовка, а також характеристика громадської позиції його фольклористично-етнографічного доробку.

Постаті Ф. Вовка присвячено сотні публікацій – нарисів, некрологів, спогадів, статей, дисертаційних досліджень тощо. Їх історіографія детально представлена у працях О. Франко [38, 40] та Р. Конти [18, 19, 20]. Р. Конта у статтях “Етнологічна діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім. Шевченка: дорадянська та діаспорна історіографія” (2013), “Етнологічні здобутки Федора Вовка: сучасна вітчизняна історіографія ХХІ ст.” (2012), “Етнологічна діяльність Федора Вовка: радянська історіографія” (2011) детально проаналізував дорадянську, діаспорну, радянську та українську літературу останніх років, присвячену дослідженню наукової спадщини Ф. Вовка. Він також відзначив те, що саме в Парижі Ф. Вовк “остаточно сформувався як дослідник – представник антропологічної школи, діяльність якої ґрунтується на синтезі антропології, порівняльної етнографії та археології” [18, с. 1]. Серед дослідників Ф. Вовка в дорадянській та діаспорній історіографії Р. Конта називає О. Алешка, Д. Анучина, І. Борщака, Л. Винара, О. Воропая, В. Гнатюка, М. Грушевського, Д. Золотарьова, З. Кузеля, Є. Онацького, П. Стебницького, М. Сумцова, Л. Чикаленка.

М. Сумцов у праці “Современная малорусская этнография” (1895) високо оцінив методологічні прийоми збирання етнографічного матеріалу, який використав у своїй роботі Ф. Вовк, хоча й критикував окремі неточності у фіксуванні та трактуванні певних обрядів, пов’язаних із весільними звичаями [33, с. 93–94].

Некрологи та спогади, присвячені пам’яті Ф. Вовка, висвітлювали певною мірою особливості його фольклористично-етнографічного доробку. М. Грушевський у некролозі “Пам’яті Федора Вовка. 29 червня 1918” [14, с. 5–10] писав про те, що Ф. Вовк був джерелом етнологічної та фольклористичної інформації про українців для французьких учених, а також відомим дослідником українського весільного обряду й окремих моментів життя української громади (звичаю побратимства, використання саней при поховальному обряді тощо).

Ф. Вовку присвятили свої спогади і некрологи його учні етнологічної школи та однодумці – О. Алешко, В. Гнатюк, З. Кузеля, Д. Золотарьов, Л. Чикаленко. З. Кузеля [18, с. 1–3] відзначав, що Ф. Вовк не тільки описував народні звичаї та обряди, а й вивчав їхнє походження і значення. Об’єктивну оцінку наукової спадщини Ф. Вовка подають праці вчених української діаспори – Л. Чикаленка, І. Борщака, О. Воропая, Л. Винара та ін. О. Воропай наголошував на тому, що “етнографічні студії – це перші праці Хведора Вовка на ниві суто-української науки” [18, с. 1–3], що в них уперше спостерігаються елементи системного дослідження, яке включає розроблення програм зі збирання етнографічного матеріалу та проведення власних етнографічних і антропологічних експедицій для збору відомостей про український народ у загальнонаціональному масштабі. Л. Винар зазначав, що саме “на пропозицію Ф. Вовка основано окрему Етнографічну комісію НГШ, яка координувала збирання етнографічних матеріалів” [18, с. 1–3].

Радянську історіографію про Ф. Вовка Р. Конта проаналізував у статті “Етнологічна діяльність Федора Вовка: радянська історіографія”. Тут він називає деякі праці М. Сумцова, Д. Анучина, О. Носова, М. Грушевського, Є. Дзбановського, І. Житецького, В. Денисенка, М. Худякової, Г. Зіневич, В. Дяченка, Г. Дебец, Г. Стельмах і М. Приходько, С. Кузнецова і Н. Линка, В. Дмитриченко і М. Рудько, І. Чернякова, О. Франко, Г. Скрипник, С. Сегеди. Він зазначає, що в 20–30-х рр. ХХ ст. провідне місце в дослідженні наукової спадщини Ф. Вовка належало “Музею антропології та етнографії ім. проф. Хв. Вовка”, який в 1922 р. було перейменовано в “Кабінет антропології та етнографії ім. проф. Хв. Вовка”. Учні Ф. Вовка, зокрема О. Алешко, О. Носов, друкували його неопубліковані праці, видавали статті, популяризуючи таким чином наукові здобутки свого вчителя. На початку 30-х років ХХ ст. у науці радянського періоду спостерігаються негативні тенденції. У цей період багато науковців, у тому числі і співробітників Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вов-

ка при ВУАН було звинувачено в “буржуазному націоналізмі”. Більшість із них були репресовані, а сам Кабінет у 1934 р. ліквідовано. Репресій у цей час зазнали учні та послідовники вченого, інші ж науковці взагалі боялися згадувати ім’я Ф. Вовка [20, с. 30]. Яскравим прикладом підходу офіційної радянської псевдонауки до спадщини вченого є інформація, вміщена в радянських енциклопедичних виданнях, у яких Ф. Вовк в тій чи іншій мірі звинувачувався у буржуазно-націоналістичних ухилах [5, 6, 7, 8]. Серед досліджень радянської епохи Р. Конта виділяє праці Г. Стельмаха та М. Приходька, Н. Лінки та С. Кузнецової, В. Дмитриченко та М. Рудька, В. Сарбея та О. Франко, І. Чернякова, Г. Скрипник, С. Сегеди, в яких спостерігаються спроби кардинально змінити оцінки політичних уподобань Ф. Вовка – перевести його з розряду “буржуазних націоналістів” до когорти громадських діячів демократичного напрямку [20, с. 31].

Серед сучасної української історіографії Р. Конта у статті “Етнологічні здобутки Федора Вовка: сучасна вітчизняна історіографія ХХІ ст.” називає таких дослідників постаті Ф. Вовка, як О. Сапеляк, І. Черняков, В. Наулко, Г. Скрипник, С. Сегеда, О. Таран, В. Борисенко, І. Черновол, Г. Скрипник [28, с. 5–15] відзначала, зокрема, те, що Ф. Вовк стояв біля витоків етнографічної науки в Україні, створив наукову концепцію про етнонаціональну самобутність та органічну єдність всього українського народу. В. Борисенко [1] також наголошувала на тому, що Ф. Вовк поряд з іншими етнологами другої половини ХІХ – початку ХХ ст. підготував основу для створення української етнологічної школи європейського рівня. Поза увагою Р. Конти залишилися наукові дослідження про Ф. Вовка поч. ХХІ ст. О. Франко [36–41], В. Старкова [29–32], І. Черновол [42], Ю. Фігурного [34, 35], В. Кушніра [21]. В. Наулко досліджував питання української етнографії в епістолярній спадщині Ф. Вовка, місце в ній козацької тематики тощо [22–27]. Він вважає, що Ф. Вовк, тривалий час проживаючи в Парижі, створював фундаментальні етнографічні праці з української етнографії при допомозі своїх друзів з України, про що свідчить його багате листування. Ф. Вовку, на думку В. Наулка, належить видатна роль у створенні етнографічних закладів, програм досліджень, видавничих центрів, розгортанні експедиційних пошуків, збиранні музейних колекцій [22]. В. Наулко разом із В. Старковим, О. Франко, Н. Руденко та ін. видали понад 30 публікацій листування Ф. Вовка з В. Антоновичем, М. Біляшівським, Л. Бергом, М. Грушевським, Д. Яворницьким, В. Шухевичем, Б. Грінченком, М. Кордубою, З. Кузелею, В. Кравченком, О. Барвінським, В. Гнатюком, С. Петлюрою, М. Дикаревим, І. Шишмановим, Є. Чикаленком, В. Ястребовим, Любором Нідерле і Ченеком Зібртом, Р. Кайндлем, П. Рябковим, із російськими та французькими вченими.

О. Франко детально розглянула наукову спадщину Ф. Вовка в поєднанні з його громадською діяльністю у монографіях, дисертації та статтях “Народознавчі праці Федора Вовка” (НТЕ, 1989, № 6, с. 15–26), “Фольклористична діяльність Ф. Вовка” (НТЕ. – 1999. – № 4. – С. 12–20), “Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка” (Автореф. дис. д-ра іст. наук. – Львів, 2000. – 33 с.), “Федір Кіндратович Вовк (1847–1918)” (Нью-Йорк, 1997, 382 с.), “Федір Вовк – вчений і громадський діяч” (К., 2001. – 378 с.), “Аналіз документів і матеріалів особистого наукового архіву Федора Кіндратовича Вовка” (Вісник інституту археології. – 2011. – Вип. 6. – С. 113), “Наукова діяльність Федора Вовка” (Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 42–56). У публікації “Аналіз документів і матеріалів особистого наукового архіву Федора Кіндратовича Вовка” [36] А. Франко та О. Франко проаналізували матеріали особистого архіву Ф. Вовка, які зберігаються в науковому архіві Інституту археології НАН України (Київ, ф. І, од. зб. 6085). Вони розглянули наукову спадщину Ф. Вовка в його архіві, його археологічні, антропологічні та етнографічні дослідження, педагогічну діяльність, біографічні документи, матеріали з дослідження творчої спадщини Т. Шевченка, листування Ф. Вовка, яке

нараховує 728 кореспондентів (5,5 тисяч листів). Серед них листи до Ф. Вовка від українських громадських діячів та вчених – О. Барвінського (9), М. Біляшівського (49), В. Гаврилова (6, 1880), В. Гнатюка (109, 1897–1914), Б. Грінченка (12, 1894–1906), М. Грушевського (76, 1896–1913), В. Дашкевича (10, 1888–1894), М. Дикарева (23, 1894–1899), В. Доманицького (5, 1899–1908), М. Драгоманова (3, б/д), П. Єфименка (9, 1910–1914), С. Єфремова (1, 1913), Г. Жигецького (8, 1907–1909), Б. Заклинського (11, 1880–1913), Б. Кістяківського (4, 1889–1887), М. Комарова (2, 1888–1897), В. Кравченка (4, 1909–1912), А. Кримського (5, 1899), М. Коцюбинського (5, 1909), З. Кузелі (18, 1904–1908), О. Лазаревського (4, 1898–1899), Ф. Лебединцева (9, 1882–1883), В. Лукича (4, 1893–1908), О. Малинки (2, 1901), В. Науменка (2, 1917), С. Ольденбург (3, 1907), М. Павлика (1, 1899), С. Пеглори (2, 1913), С. Подолінського (5, 1880), А. Покровського (110, 1894–1911), Полівки (2, 1900), О. Русова (1, 1902), М. Сумцова (2, 1911–1916), В. Самійленка (9, 1893–1908), В. Степаненка (1, 1907), П. Стебницького (28, 1902–1916), І. Франка (43, 1880–1911), Б. Ханенка (19, 1899–1902), В. Хвойка (6, 1897–1907), Є. Чикаленка (5, 1904–1917), І. Шрага (2, 1905–1906), В. Шухевича (13, 1904), Д. Яворницького (3, 1912–1915), В. Ястребова (14, 1894–1895) та ін.

В архівних фондах Інституту літератури НАН України зберігаються листи Ф. Вовка до Х. Алчевської (1903 р., ф. 36), І. Беляя, редактора газети “Діло” (2, 1891 р., ф. 100), І. Франка (34, 1882–1907, ф. 3), М. Дикарева (6, 1894–1895. Ф. 77), В. Лукича, редактора журналу “Зоря” (5, 1892–1894, ф. 61), Т. Романченка (ф. 46), І. Степенка (1908, ф. 15), Т. Величка (1891, ф. 3), листи І. Франка (43, 1879–1911, ф. 3), М. Зубрицького (1905, ф. 3), З. Кузелі (1904, ф. 3) до Ф. Вовка; тут же знаходиться некролог на смерть М. Вербицького (ф. 128) (автори – Ф. Вовк, М. Могилянський, Н. Рашевський), статті Ф. Вовка “Київська старовина в Парижі” (ф. 61), “Антонович” (ф. 3) тощо.

В Інституті рукописів НБУВ зберігаються листи Ф. Вовка до А. Кримського (1, 1899, ф. XXXVI), С. Єфремова (5, 1915–1917, ф. 317), О. Русова (1, 1908, ф. 159), П. Михалевича (1, 1915, ф. 209), В. Ляскоронського (3, 1898, ф. 90), Б. Грінченка (8, 1894–1900, ф. 3, № 35951–35958); тут же зберігають рецензію С. Таранушенка на працю Ф. Вовка “Студії з української етнографії та антропології” (ф. 278).

У рукописних фондах ІМФЕ НАН України є листи Ф. Вовка до В. Кравченка (4, 1909–1910, ф. 15), П. Литвинової (Бартош) (2, 1897, 1899, ф. 5), Н. Боголобової (1910, ф. 5), В. Литвинова (1900, ф. 5), П. Мартиновича (3, 1874–1876, ф. 11); а також записи Ф. Вовка “Пісні історичні, родинно-побутові, приспівки, чумацькі (1881–1882)” (ф. 1-к. 2, од. зб. 11, 79 арк.), зроблені в м.Тульча.

Аналізуючи етнографічні дослідження Ф. Вовка, А. Франко і О. Франко відзначили те, що він один із перших застосував науковий метод в етнографії та звернув увагу на побут, його особливості, а не тільки на фольклор, як було до того прийнято. В. Старков також писав про те, що Ф. Вовк на чужині не полишав вивчення української етнографії, наскільки це було можливо в тих умовах. Із листів Ф. Вовка до М. Дикарева видно, якими саме конкретними питаннями цікавився в той час Ф. Вовк. Це весільні обряди, будівлі та одяг українців, питання фольклору. Як учений, який глибоко розумів сутність звичаїв та обрядів, він звертав увагу на методику праці “старих” учених-збирачів фольклору: “Наші старі етнографи більш усього ганялись за піснями і більша частина їх записувала трохи не самі пісні, а звичаїв не чіпали. Через се пісень у нас хоч греблю гати, а звичаїв дуже ще небагато” [31, с. 422]. Учені неодноразово відзначали, що Ф. Вовк збирав і досліджував фольклорний матеріал, писав на його основі свої найкращі фольклорно-етнографічні праці, порівнюючи його з подібними зразками в різних народів із найдавніших часів. О. Франко [38] писала, що більшість його наукових праць немов просякнута народними піснями, думами, легендами. У народній творчості вчений шукає відповіді на питання культури, ритуалу, обрядовості, зокрема шлюбної. Дещо менше приділено уваги вивченню фольклорного матеріалу у нарисах Ф. Вовка “Задунайская

Сечь...” (1883) та “Русские колонии в Добрудже” (1889). Виходячи з цього, у цій статті проаналізуємо пісенні записи Ф. Вовка, які трапляються в названих нарисах, а також деякі його праці з історії української фольклористики, опубліковані на сторінках російськомовних журналів. Дослідження фольклористично-етнографічної спадщини Ф. Вовка здійснимо у хронологічному порядку у зв'язку з його життєвим шляхом і громадською діяльністю.

Походив Ф. Вовк із старовинного козацького роду. Його батько, Кіндрат Матвійович, служив у царському війську, де і змінили його прізвище на “Волков”. Після служби батько працював учителем, вихователем, економіком у маєтках. Мати, Ганна Федорівна Арістова, походила з білоруської шляхти. Із малих років Федір запам'ятав розповіді, пісні й казки своєї матері, українські народні звичаї, які згодом стали об'єктом його досліджень. Щоб дати дітям освіту, сім'я Кіндрата Вовка переїхала у м. Ніжин Чернігівської губернії, де Федір вступив до Ніжинської гімназії. Тут він уперше зустрівся з палким словом Т. Шевченка. Назавжди вкарбувалась у пам'ять і приголомшила юнака смерть Кобзаря. Адже труну з його прахом перевозили із С.-Петербурга до Канева через Ніжин у 1861 р. Тесть байкаря Глібова, отець Барданос, скликав людей на панахиду по Шевченку. Був на ній і Федір Вовк, де поклявся все життя служити своєму народові. Ще навчаючись у гімназії, Федір разом з іншими учасниками етнографічного гуртка збирав народні пісні, прислів'я, приказки. Уже тоді в нього виникло неабияке зацікавлення українським фольклором [40, с. 55-57].

У 1865 р. Ф. Вовк вступив до Новоросійського університету в Одесі на природничий відділ фізико-математичного факультету. В університеті Ф. Вовк слухав лекції на той час доцента кафедри зоології І. Мечникова, із яким пізніше співпрацюватиме в Парижі у Вищій російській школі суспільних наук при Сорбонні. Прочитавши два семестри в Одесі, він у 1866 р. переводиться в Київський університет Св. Володимира, почувши, що тут є українська громада. У київський період життя на світогляд Федора Вовка мали безпосередній вплив В. Антонович, П. Чубинський та М. Драгоманов. В. Антонович запримітив допитливого юнака та доручив йому підготовку до видання “Кобзаря” Т. Шевченка із забороненими цензурою творами. Ще навчаючись на старших курсах, Ф. Вовк розпочинає наукові дослідження з етнографії, бере участь у підготовці видання словника української мови та збірника народних пісень. 1871 р. Ф. Вовк закінчив Київський університет Св. Володимира і почав працювати помічником ревізора в Київській контрольній палаті. Тут він познайомився з Василем Веледницьким, який залучив Ф. Вовка до підпільної роботи в Київській громаді. 1872 р. Ф. Вовк був офіційно прийнятий до Громади. У цьому ж році він одружився з Христиною Васневською, племінницею В. Антоновича, яка теж працювала в Київській громаді. Ф. Вовк мав трьох синів від першого шлюбу з Х. Васневською: Кіндрата (помер немовлям), Володимира та Юрія (“старшого”). Володимир Федорович (1877 - ?) працював управителем маєтку пана Симиренка у Звенигородському повіті, був одружений і мав двох синів - Юрія та Володимира. Юрій Федорович не був одружений і все життя прожив на Звенигородщині.

У 1873-1876 рр. Ф. Вовк брав активну участь у заснуванні та роботі Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства (далі - ПЗВ ІРГТ) разом з іншими громадянами - В. Антоновичем, В. Беренштамом, П. Житецьким, М. Лисенком, О. Русовим, П. Чубинським та ін. Укладає програму ПЗВ ІРГТ для збирання відомостей з етнографії, працює над систематизацією етнографічних надходжень і підготовкою їх до друку (матеріалів про житло, харчування й одяг, кустарну промисловість), виступає з доповідями на засіданнях Відділу, публікує свої дослідження на сторінках “Записок ЮЗО ІРГО” (К., 1874, с. 165-178, стаття “Список растений с народными названиями, доставленных М. Ф. Семеренком”). Важливими подіями ПЗВ ІРГТ стало проведення одноденного перепису населення в Києві 2 березня 1874 р. та III Археологічного з'їзду - у серпні 1874 р., на якому

громадівці проповідували ідею самовизначення на підставі науки. На це Ф. Вовк разом з іншими учасниками спрямував свою доповідь "Отличительные черты южно-русской орнаментики" (ТШАС, т. 2, с. 317–326). Улітку 1875 та 1876 р. Ф. Вовк працює в археологічних експедиціях у Київській і Волинській губерніях під керівництвом свого вчителя В. Антоновича. 1876 р. учений був відряджений громадівцями за кордон, щоб допомагати М. Драгоманову в Женеві налагодити видання журналу. Організував друкарні у Відні, Женеві, видавав і переправляв через російський кордон нелегальну літературу. Брав участь у виданні "Кобзаря" (Прага, 1876; Женева, 1878), куди включив заборонені царською цензурою твори.

Важливе історико-літературне значення має стаття Ф. Вовка "Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя" ("Громада", т. 4, Женева, 1879, с. 39–95). З її приводу М. Драгоманов написав свою відому працю "Шевченко, українофіли, соціалізм" (1879). Ф. Вовк вирішив у своїй статті показати Т. Шевченка з того боку, "з якого його найменше відомо, установити настоящий, такий як слід, погляд на його, як на писателя народного, як на писателя соціально-демократичного, громадського" [3, с. 40]. Дослідник зараховує Т. Шевченка до тих письменників, що "були справді настоящим виразом народного життя, чийми устами говорить сам народ" [3, с. 41]. Далі Ф. Вовк докладно аналізує процес творення усної та писемної словесності. Він пише, що письменство поставало так, як "складалося скрізь народне життя... , показуючи кожний раз те, що в той час було в громаді на версі": "Дуже старинні думи, або як їх звать епос, склалися в нехитру, молоду ще, добу чоловічого роду, божественна поезія – в добу релігійного світогляду, козацькі лицарські думи й пісні – в добу козаччини, лицарства, феодалізму; високим штилем пописані оди з'являються в часи самодержавного цезаризму, сатира, глумливі та жартовливі пісні відкликаються на все в свій час і на свій погляд, а пісня про народ, чисто народна поезія, виробляється тільки в той час, який тепер тільки займається, час, як то кажуть – четвертого стану, час, коли діло доходить до настоящего спільного громадського життя "без хлопа і без пана" [3, с. 41]. Т. Шевченко, як вважає Ф. Вовк, "дорогий найбільше тим, що він єсть настоящий народний кобзар, писатель мужичий, провозвісник нової мужицької, робітницької, доби в розвою українського народу" [3, с. 41]. Розглянувши поетичні твори Т. Шевченка у зв'язку з його життєвим шляхом, Ф. Вовк робить висновок про те, що "Шевченко перш над усього був громадським чоловіком і до того більш громадським чоловіком, аніж поетом" [3, с. 53], що він "просто дивився на свою роботу, як на пропаганду своїх ідей про громадське життя, як на соціально-революційну пропаганду" [3, с. 57]. Цей громадський "дух Шевченка" все життя супроводжував Ф. Вовка і багатьох його друзів – громадських діячів.

1878 р. Ф. Вовк залишив Женеву. Дорогою до Києва у Львові він познайомився з І. Франком, М. Павликом. Після арешту дружини з дітьми в 1879 р. Ф. Вовк знову перебирається за кордон (Тульча, 1879; Бухарест, 1880–1882; Женева, 1883–1887; Париж, 1887–1905), де продовжує свої фольклорно-етнографічні, антропологічні і археологічні дослідження, бере активну участь в українському громадському житті. Сім років (1876–1878 і 1883–1887) Ф. Вовк жив і працював поряд і під керівництвом М. Драгоманова. Завдяки зусиллям М. Драгоманова, Ф. Вовка, А. Ляхоцького, С. Подолінського, М. Павлика та ін. вийшло п'ять збірників "Громади" та 2 журнали під такою ж назвою. Це була перша вільна українська преса, навколо якої об'єднувалися прогресивні сили. Під час еміграції Ф. Вовк здійснював тривалі подорожі з метою історичного та етнографічного дослідження українського населення Добруджі, ремісників Болгарії, займався музейними, етнографічними та археологічними колекціями Відня, Рима, Неаполя, Флоренції, Берна, Женеві, Цюриха та Парижа.

На основі фольклорно-етнографічних матеріалів, зібраних під час подорожей по Європі, зокрема в Тульчі (Добруджа), Ф. Вовк створив та опублікував в "Киевской старине" під псевдонімами "Кондратович" та "Лупулеску" історично-етнографічні

нариси "Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и рассказам)" (КС, 1883, № 1, с. 27-67; № 2, с. 269-301; № 4, с. 728-829) та "Русския колонии в Добрудже (Историко-этнографический очерк)" (КС, 1889, № 1, с. 117-154; № 2, с. 314-336; № 3, с. 685-704). Розвідки Ф. Вовка про Задунайську Січ розглядали у своїх працях О. Франко [40, с. 201-202], Ю. Фігурний [34, 35], В. Кушнір [21] та ін. Пісенні записи Ф. Вовка використовували у своїх працях М. Драгоманов [15], Б. Грінченко [13], М. Сумцов [33], Л. Козар [17] та ін.

О. Франко писала про те, що Ф. Вовк збирав фольклорні та історичні матеріали про боротьбу з турками, татарами, переселення і життя запорожців за Дунай і що ці матеріали залишилися в архіві вченого і окремо їх ніде не було публіковано, лише використано у його дослідженнях про Задунайську Січ [40, с. 201]. Це варто заперечити, оскільки його записи з Добруджі було опубліковано у збірниках Б. Грінченка та у виданнях М. Драгоманова, про що буде йти мова далі. Щодо нарисів Ф. Вовка про Задунайську Січ дослідниця відзначає те, що в них поєднано критичну науковість, широку документалістику та різноманітність методичних підходів. Відзначалося, що нариси написані на високому художньому рівні, що вони мають неабияку історичну вартість, бо вперше в українській історіографії висвітлюють життя задунайських козаків більше як за сторіччя з часу зруйнування Запорізької Січі (1775) аж до початку 80-х років XIX ст. [40, с. 201]. Ю. Фігурний також називає Ф. Вовка першим дослідником Задунайської Січі [34, с. 54]. Він вважає, що наукова розвідка Ф. Вовка (Кондратовича) "Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и рассказам)" стала першим унікальним дослідженням історії, культури та побуту задунайських січовиків [34, с. 57]. Учений робить спробу надати науково виважену оцінку діяльності Задунайської Січі та її видатного дослідника Хведора Вовка [34, с. 54]. Він досить детально з позицій історизму переповідає особливості заснування та існування Задунайської Січі. Зокрема, відзначено, що Задунайська Січ – це військова організація українських козаків, що існувала в 1775–1828 рр. на землях Туреччини в гирлі р. Дунаю. Після зруйнування російським царатом восьмої Запорізької Січі – т. зв. Нової Січі (1734–1775 рр.), багато запорожців почало тікати за Дунай на території Османської імперії, де незабаром створили дев'яту й останню Січ українського козацтва. Турецька влада надала колишнім запорожцям землі між річками Південний Буг і Дунай. Козаки 1776 р. у гирлі Дунаю заснували Задунайську Січ, яка стала пізніше відома як Усть-Дунайська (можливо, на місці, сучасного міста Вилково Одеської обл.) [34, с. 55].

В. Кушнір у статті "Українська ідентичність і українці Північної Добруджі у працях Ф. Вовка" головну увагу зосереджує на розгляді другої праці Ф. Вовка (Лупулеску) "Русския колонии в Добрудже (Историко-этнографический очерк)" (Киевская старина, 1889), аналізує результати дослідження Ф. Вовка деяких аспектів традиційної культури, зокрема, особливості процесу облаштування українців у новому природно-географічному середовищі та полікультурному оточенні, простежує новації у побуті, господарській діяльності, характеризує специфіку системи самоврядування, роль духовенства, освітньої діяльності у справі збереження української ідентичності, визначає проблеми її формування в регіоні, вказує на шляхи консолідації українців, перспективи розвитку української громади [21, с. 136-139].

Праця Ф. Вовка (Кондратовича) "Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и рассказам)" [11] базується на його фольклорно-етнографічних записах від переселених за Дунай запорожців, які було здійснено у Добруджі. Розпочинається нарис також із пісні "Позволь, батьку-отамане" [11, с. 27] [11, с. 30-31], яка передає трагічний момент руйнування Запорізької Січі драгунами Текелія, коли вільнолюбні січовики просили свого "батька-кошового" дозволити воювати з "москалями", але він не дозволив проливати християнську кров: "Не позволю, миле браття, Вам на башті стати: Однакове християнство – Грішно вигубляти!"

Ф. Вовк сам вказує на основні джерела написання своєї праці: через цілковиту відсутність літературних даних щодо Задунайської Січі, йому довелося звернутися до місцевої народної літератури, до оповідань і спогадів старих людей [11, с. 30–31]. Щодо українських народних пісень, то вони в Добруджі збереглися краще, ніж в Україні. Тут Ф. Вовк зібрав майже 70 одних історичних пісень, які становлять переважно невідомі варіанти. Ф. Вовк пише, що до початку XIX ст. пісенна народна творчість майже зовсім згасла серед добрудзького українського населення і не торкнулася подій з історії Задунайської Січі. Деякі пісні більш ліричного змісту виражають тугу за батьківщиною, небажання умирати “на чужині”, бажання та надію перевести за Дунай свою сім’ю тощо. Щодо усних переказів і оповідань, то в цьому напрямку пошуки виявилися більш щасливими, як пише Ф. Вовк: майже від кожного старого оповідача вдалося почути оповіді, які по-своєму характеризували життя задунайського Запорожжя. І найбільшою знахідкою виявився стодвадцятилітній запорожець Ананій Іванович Коломієць [11, с. 31], який проживав у Катирлезі. Оповіді цього останнього задунайського “січовика”, детально записані з його слів, стали основним матеріалом дослідження Ф. Вовка, оскільки вони охоплюють майже весь час існування Задунайської Січі та дають можливість створити певне розуміння про соціальне життя цієї козацької общини [11, с. 30–31].

У дослідженні Ф. Вовк подає цікаві філософські роздуми, дуже співзвучні до нашої сьогоденної історії. Життя Задунайської Січі, за спостереженнями Ф. Вовка, у свої останні роки існування доходило до того цікавого моменту, коли, втративши свій військовий характер і дякуючи традиційній недоторканності турецького уряду до внутрішнього життя підвладних йому народів, даючи можливості збереження суспільного побуту південних слов’ян, Задунайська Січ мала всі можливості перетворитися в оригінальну, зовсім самобутню і вільну українську колонію. Проте в умовах існування Задунайської Січі був один фактор, якого було достатньо для того розташування, щоб порушити весь хід її природного розвитку, – це її фальшиве положення в політичному відношенні. Ми бачили, пише Ф. Вовк, що, починаючи від моменту, коли Калнишевський не дозволив своїм запорожцям “на башті стати”, щоб протистояти руйнуванню Січі, і кінчаючи переходом Гладкого в 1828 р., ця фальш, яка виражалася, за словами народної пісні, у необхідності “на віру” чи “брат на брата бити”, червоною ниткою проходить через всю історію Задунайської Січі. І впродовж усього часу існування Січі за Дунаєм не було ні одного моменту, коли б ця фальш забувалася і не давала себе відчувати, не збуджувала у запорожцях бажання як-небудь її позбутися. Було видно ознаки цього під час російсько-турецької війни 1809 р., під час сербського повстання, під час повстання Герцї за незалежність і на решті перед війною 1828 р. Кожна з цих подій викликала хоч у невеликої кількості товариства якщо не спробу, то принаймні бажання вийти із цього фальшивого стану і поселитися знову в Росії на тих вільних засадах, заради яких вони пішли звідти і терпіли своє існування в Туреччині. Ці постійні розходження між фальшивим своїм станом і бажанням свободи не могли не відобразитися на внутрішньому стані общини, не могли не призвести до деморалізації, не знизити рівень політичних і соціальних ідеалів, і неминуче вели до того внутрішнього розкладу, ознаки якого показав Ф. Вовк у своєму викладі. Може б це природньо уляглося, пише Ф. Вовк, проте нова війна та удар, який наніс Гладкий, зупинили весь цей процес разом із існуванням самої Січі.

Общинна січова організація була зруйнована, були зруйновані зв’язки між багаточисельними уламками Січі, які залишалися ще за Дунаєм, і замість суспільно-організованої української колонії в Добруджі залишилися розрізнені, нічим між собою не зв’язані групи “руснацьких сімей”. “Які тепер запорожці!? – говорив старий Остап Данчук, – тепер уже такі запорожці, що як не пустять у хату, то й за порогом постоїмо. Оттакі тепер запорожці!” [11, с. 772]. “Видно така уже доля нашого народу,

– пише Ф. Вовк. – Кожний народ користується таким суспільним і політичним ладом, який він сам створив собі всім своїм історичним життям, своїм культурним розвитком тощо. Але бувають випадки, коли народ, незалежно від себе, підкоряючись різним внутрішнім стимулам, потрапляє в зовсім чужі для нього соціальні і політичні умови. Історія Задунайської Січі представляє один із таких випадків і може служити в мініатюрі прекрасним прикладом того, яким неміцним і шкідливим буває всяке вільне чи невільне відхилення від свого природного шляху в те середовище, принципи існування якого по тому чи іншому протилежні з принципами існування цього суспільства. Україні не раз впродовж її історичного життя приходилось переживати такі відхилення: пов'язувала її доля з феодально-аристократичною і клерикальною Польщею... пробувала пов'язати навіть із стихійною гнобительною слов'янства Туреччиною [11, с. 773]. Закінчує свій нарис Ф. Вовк оптимістичними словами 120-літнього запорожця Ананія Івановича Коломійця: “А усе я вам скажу: усе знаєте, що далі, то неначе лучче стає... розбійництва того менше... людодійства того нема... А перше були!... А за нас... то наше не пропаде... досі не пропало, то вже й не пропаде!... нашого насіння ніхто не скоренить” [11, с. 773].

Дослідник Ю. Фігурний також акцентує увагу на тому, що Ф. Вовк “наголошував на негативній ролі бездержавності України”. “Це стосується як долі українського задунайського козацтва, так і життєвого шляху Федора Вовка” [34, с. 62], – наголошує вчений.

М. Сумцов у праці “Современная малорусская этнография” (К., 1897, вип. 2) відзначав важливість історичного значення цього дослідження Ф. Вовка. “Історичні перекази з народних уст та історичні пісні надають подвійне значення статті як цінному посібнику для історії і етнографії”, – писав М. Сумцов [33, с. 45–46]. Він наводить назви 16 пісень, які зустрічаються у праці Ф. Вовка, і висловлює припущення, що ці пісні можуть пригодитися для майбутнього видання збірника малоросійських історичних пісень XVIII ст. Частина їх опублікував М. Драгоманов у женецькому збірнику “Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.” (1883, ч. 1, р. 1, с. 132–134) – козацька пісня “Стоїть явір над водою” (зап. від Остапа Дончука в Тульчі, 1881, Х.В.), історичні пісні – “Ой нарobili та славні запорожці” (там само, с. 132), “Ой, москалю, ой, москалю” (с. 132–133, від А. Коломійця, 1881), “Закричала ластівочка” (с. 133–134); у другому розділі збірника “Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.” (1885, ч. 1, р. 2) – історична пісня “Ой, понад річкою, понад Синюхою” (с. 100–101, зап. Денисенко в Тульчі, 1881).

У збірнику Б. Грінченка “Этнографические материалы, собр. в Черниговской и соседних с ней губерниях” (Чернигов, 1899) вміщено 28 пісенних записів Ф. Кондратовича (Ф. Вовка), здійснених 1881–1882 рр. у м. Тульча та с. Катирлез в Добруджі (Румунія) від Остапа Данчука, Тараса Корнієнка, Якова (рибалки), А. Коломійця, Марії Михайлової, Г. Денисенка.

На сторінках “Киевской старины” (1882, № 9, с. 579–582) Ф. Вовк опублікував фольклорні записи “Задунайские придания”: “1) Про Паляя та Мазепу (записано от Марка Глухого у Тульчі, окт. 1881 г.); 2) Про Антона Головатого, Онопрія Шпака і царицю Катерину (зап. от Ананія Ів. Коломійця у Катирлезі)”, підписавши криптонімом “Х.Ц.”.

У праці “Русские колонии в Добрудже (Историко-этнографический очерк)” (Киевская старина. – 1889. – № 1. – С. 117–154; № 2. – С. 314–336; № 3. – С. 685–704) Ф. Вовк приділяє основну увагу з'ясуванню причин заснування Задунайської Січі та історії її існування. При цьому він також спирається на розповіді запорожців та на поетичні зразки народної творчості. “Достатньо буде для прикладу згадати відому думу про Олексія Поповича про бурю на Чорному морі, щоб бачити, до якої міри була відома запорожцям географія дунайської дельти, – зазначає дослідник. – Ось чому анітрохи не дивно, що коли запорозькому братству прийшов кінець на Дніпрі

в 1775 р., то в запорожців з'явилася ідея перенесення Січі в дельту іншої великої ріки того ж чорноморського басейну, хоча яка й починається поза слов'янськими межами" [12, с. 122].

Завданнями статті Ф. Вовка було познайомити читачів із "селянсько-землеробською колонізацією, яка розвинулася переважно у тридцятих роках цього століття" [12, с. 122]. Спочатку Ф. Вовк вважає за потрібне нагадати в загальних рисах читачам "долю колишньої Задунайської Січі". Далі вчений подає перекази Корнія Білого, Марка Чмеленка, Марії Михайлихи про причини еміграції українського населення в Добруджу "за Дунай". Насамперед, це рекрутчина, про яку йдеться у двох рекрутських піснях, які подає дослідник: "Бодай же ти мене, мати, в купелі залляла, Як ти мене, молодого, в війську згодувала!" [12, с. 141]; "Втікай, сину, в Волощину – Не можна тут бути: Пописали комісари Всіх нас у некрути" [12, с. 142]. Ще інше лихо чекало втікачів – це кріпаччина, про що йдеться в пісні про кохання: "Ой оддайте мене да за турчина, Щоб мені панщина недокучила" [12, с. 143]. Ф. Вовк також веде мову про нелегкий шлях утікачів, на яких були розставлені "козачі пікети" вздовж усього кордону від Пруту до моря. При цьому він спирається на розповіді Марії Михайлихи та Івана Федорова про "перевізників-рибаків".

Ф. Вовк відзначає те, що в Добруджі збереглася "в чудовій свіжості" народна усна література казок, прислів'їв, легенд і, особливо, пісень. Не дивлячись на повну відсутність спеціалістів співу – кобзарів і лірників, пише Ф. Вовк, від жителів Добруджі вдалося почути багато варіантів старовинних історичних пісень, які відомі в Україні тільки з давно складених збірників, і зустрічаються тільки дуже рідко у виконанні зникаючих кобзарів, таких як Андрій Шут чи Остап Вересай [12, с. 700]. Ф. Вовк пише, що один із етнографів зібрав там більше 80 варіантів пісень про "розорення Січі" (1703–1775), про козака Софрона, Байду, Нечая, Саву Чалого, "Канальську" роботу, Перебийноса, а також пісень запорозьких, гайдамацьких і чорноморських, легенди про Палія і Мазепу, Катерину II і запорожців, про запорожців на Кубані тощо [12, с. 701]. Насправді, цим щасливим етнографом був сам автор статті, яку він змушений був підписати псевдонімом "Лупулеску" через цензурні застереження. Дослідник також із радістю відзначає те, що "у добрудзьких руснаків збереглася їх основна етнографічна риса – рідна мова" [12, с. 701]. Завершуючи статтю, Ф. Вовк робить висновок про те, що "добрудзькі українці, незважаючи на свій, порівняно з малоросійськими селянами, значно вищий рівень і економічного достатку, і розумового розвитку, і навіть грамотності, не дивлячись на всі переваги свого становища, виявилися одним із найбільш дезорганізованих і найменш інтелігентних народів Добруджі" [12, с. 703]. Причиною цього Ф. Вовк вважає відсутність культури та інтелігенції серед переселенців з України. І такі висновки можна зробити стосовно ролі інтелігенції в народному розвитку взагалі [12, с. 704], – так закінчує Ф. Вовк свою розвідку.

Обидві праці Ф. Вовка об'єднані головною думкою про нерозривний зв'язок українського етносу та задунайського козацтва, який добре відобразився в усній народній творчості. Учений неодноразово у своїх відступах пише про те, чи потрібні будуть його студії народу, українській науці, чи марно пише він ці праці, перебуваючи також у вигнанні, на чужині. Чи зможе історія Задунайської Січі застерегти майбутні покоління від подібних помилок. Сьогодні праці Ф. Вовка є особливо актуальними, вони вчать українців, як потрібно будувати міцне суспільство у своїй незалежній державі, про що тільки мріяли задунайські козаки та їх дослідник вчений-українознавець Ф. Вовк.

Паризький період життя (1887–1905) Ф. Вовка був часом його становлення як вченого. Тут він пройшов школу західноєвропейських учених Л. Манувріє, А. і Г. Мортільє, Е. Тейлора, Е. Амі. Студював антропологію, порівняльну етнографію й археологію в Антропологічній школі при Сорбонні, відвідував лекції знаменитих П. Топінара, Г. Мортільє, Ш. Ленурно та ін. За докторську дисертацію "Скелетні

видозміни ступні у приматів та в людських расах" одержав річну премію Годара, велику золоту медаль П. Брока від Паризького антропологічного товариства (1900), а також ступінь доктора природничих наук у Сорбонні (1905). Був одним з організаторів всесвітньої виставки в Парижі (1900) і приурочених до її відкриття Міжнародного з'їзду фольклористів та Конгресу з доісторичної археології. Дбав про створення російського етнографічного відділу виставки, де було представлено й українські матеріали. У Парижі Ф. Вовк одружився вдруге з Олександрою Реммельмаєр. Від цього шлюбу була дочка Галина (1899–1965) і син Юрій ("молодший") (1901 – кінець 1960-х рр.) – маляр і графік. Г. Вовк склала і упорядкувала "Бібліографію праць Федора Вовка (1847–1918)", видану Бібліографічною комісією ВУАН (вип. 3. – 1929 р.).

Перебуваючи в Парижі, Ф. Вовк опублікував понад 400 праць. Важливе місце в історії української фольклористики займають його некрологи та спогади на пошану українських фольклористів – О. Потебні (1892), М. Драгоманова (1895), В. Антоновича (1908), П. Чубинського (1914), І. Франка (1916). Ф. Вовк рецензент сотень праць іноземних учених – рецензії на роботи Л. Нідерле, М. Бартоша, Ч. Зібрта, М. Вацлавека, К. Чермака, К. Машки, Д. Кжижа, Х. Матейки, Р. Кайндля та ін., а також українських, зокрема, – фольклористичні праці М. Сумцова, І. Манжури, М. Дикарева, Б. Грінченка, В. Ястребова (див.: Вовк Г. Бібліографія праць Хведора Вовка (1874–1918). – К., 1929). Більшість цих праць написано французькою мовою і опубліковано в іноземних виданнях, що робить їх малодоступними для дослідників. У некролозі про В. Антоновича Ф. Вовк писав про те, що смерть В. Антоновича "становить для всієї України подію, якої, сміло можна сказати, не було з часів смерті Шевченка" [4, с. 866]. "Україна втратила в В. Б. не тільки свого археолога-історика та етнографа, але й кращого зі своїх громадських діячів, свого авторитетного і улюбленого політичного керівника" [4, с. 866], – наголошував учений.

У спогадах "П. П. Чубинський. Уривки з особистих спогадів" (Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 43–60) Ф. Вовк описав враження від зустрічей із П. Чубинським. Перша зустріч у будинку В. Антоновича, як зазначав Ф. Вовк, стала для нього "цілою подією", оскільки особистість П. Чубинського "була окутана... відомим ореолом, а його поява не могла не справити дуже сильного враження" [9, с. 43]. Розповідаючи про особисте життя П. Чубинського, Ф. Вовк зазначає, що воно перебувало завжди на другому плані, на першому ж у нього була завжди громадська діяльність, і наука була для нього видом громадської діяльності. Ф. Вовк вважав, що слід, який залишив П. Чубинський в етнографії України, такий великий, заслуги його такі важливі, що їх вистачило б і на кількох професійних учених, що його збірка становить величезний, досі майже не оброблений і невикористаний науковий матеріал, якого вистачить ще дуже надовго [9, с. 59].

Ф. Вовк тривалий час був співредактором європейського видання "Криптадія", де часто друкував матеріали на фольклорну тематику (див.: т. 5, 1898). У паризький період життя Ф. Вовк писав статті про Україну до чеської енциклопедії "Ottovo slovník naučný", до французького журналу "Revue traditions populaires" ("Народні традиції"). У паризькому журналі "Melusine" (1891, т. 5, № 8) учений опублікував статтю про побратимство "La Fraternalisation en Ukraine".

У 1890–1891 рр. у Болгарії за допомогою М. Драгоманова вийшла праця Ф. Вовка "Сводбарските обреди на славянските народи", а в 1891–1892 рр. учений опублікував цю працю французькою мовою в журналі "L'Anthropologie" [43]. Українською мовою під назвою "Шлюбний ритуал і обряди на Україні" її було перекладено і видано у Празі 1927 р., в Україні – 1995 р. Ця фольклорно-етнографічна праця принесла вченому світове визнання та стала першою після його антропологічних досягнень, оскільки написана на польових матеріалах, які він нагромадив за допомогою своїх досліджень і кореспондентів із України, слов'янських та інших країн світу, а також із збірників П. Чубинського. О. Франко [37, с. 52–53] відзначала те, що у цій фунда-

ментальній монографії автор висвітлив основні етапи українського весілля, склад його учасників, обряди та звичаї, народну весільну поетичну творчість, народну символіку, регіональні особливості. Одночасно в порівняльному плані він дослідив весільну обрядовість не лише східних слов'ян, але й народів Франції, Німеччини, Ірландії, Іспанії, Італії, Туреччини, Індії, Японії, Америки. У фонді вченого збереглися рукописні та опубліковані матеріали весільних обрядів багатьох народів світу (ІА. – ф. 1. – Спр. 106–123, 143–148, 151–157) [5, с. 113]. Ф. Вовк розглядав ці обряди в історичному аспекті, вивчав літописний та фольклорний матеріал. Він виділяв три найголовніші акти весільного церемоніалу: сватання, заручини та весілля, звертав увагу на особливості стародавніх форм шлюбу та еволюцію українських шлюбних ритуалів. Весільна обрядовість українців і слов'янських народів проходить “червоною ниткою” у наукових дослідженнях Ф. Вовка. У журналі “Матеріали до української етнології” (Львів, 1899. – Т. 1. – С. 157–168) Ф. Вовк опублікував сороміцькі весільні пісні, які зібрав М. Максимович в Україні, а 1911 р. – програму збирання весільних обрядів (Живая старина. – 1911. – Вип. 1. – С. 27–30), яку підготував за завданням Російського музею.

Особливо Ф. Вовк активізував діяльність після його обрання 1899 р. дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, а 1906 р. – головою етнографічної секції товариства. Він був одним із фундаторів і автором таких видань, як “Матеріали до українсько-руської етнології” та “Етнографічний збірник”. В одній із перших програмних статей журналу “Деякі про теперішній стан і завдання української етнології. Від редакції” (Матеріали до української етнології. – 1899. – Т. I – С. V–XIX) він дав оцінку тодішньому стану етнології, поставив завдання і вказав шляхи її розвитку.

Після проголошення царського маніфесту в жовтні 1905 р. Ф. Вовк наприкінці року виїхав до Росії, у Петербург, де уже проживав відомий громадський діяч О. Русов. Раніше його би одразу заарештували на кордоні, адже діяли циркуляри поліції 1879 та 1884 р. про арешт. Там Ф. Вовк поєднував громадську роботу з науковою, оскільки в той час українська громада в Петербурзі легалізувала свою діяльність і зросла до 250 осіб. 1906 р. у журналі “Былое” (1907, VI, с. 153–160) разом із О. Русовим опублікував матеріал про “українофільство” [10]. У Львові під псевдонімом “Ф. Сірко” вийшла окремою книжкою його праця “Тарас Шевченко і його думки про громадське життя” (1906), що раніше була надрукована в женецькій “Громаді” (1879). 1907 р. його затверджують приват-доцентом Петербурзького університету та приймають у штат етнографічного відділу Російського музею в Петербурзі. У Петербурзі (1906–1918) Ф. Вовк створив центр із вивчення слов'янської етнології, наукову школу своїх послідовників, до якої входили видатні учені П. Єфименко, С. Руденко, І. Раковський, В. Гнатюк, З. Кузеля, О. Алешко, А. Носів, Д. Золотарьов, Л. Чикаленко, О. Шульгин, Б. Крижановський. Ф. Вовк – автор фундаментальних досліджень: “Антропологічні особливості українського народу” та “Етнографічні особливості українського народу” (1916). В. Наулко відзначав, що в цих працях, пізнавальне значення яких важко переоцінити, автор із позицій сучасної йому народознавчої науки дав усебічний систематизований нарис українського народу за відповідними історико-етнографічними районами України і його антропологічну характеристику. Ці праці визначали місце та роль українців у колі високорозвинутих європейських народів, сприяли піднесенню їхньої національної гідності і навіть за часів, коли ім'я славетного вченого всіяко замовчувалося, були чи не єдиним джерелом українознавства [27, с. 314–324]. За ці праці вчений отримав велику золоту медаль Російського географічного товариства і звання доктора honoris causa антропології і етнології від Петербурзького університету. 29 листопада 1916 р. французький уряд нагородив Ф. Вовка орденом Почесного Легіону, бажаючи підкреслити цим значення розвитку наукових зв'язків між Росією та Францією.

Найважливішим здобутком ученого став висновок про те, що українці – це окремих, відмінний від інших слов'янських народів, антропологічний тип, який має цілком оригінальні антропологічні особливості [16, с. 168–169]. О. Франко у статті “Фольклористична діяльність Федора Вовка” докладно дослідила особливості фольклорного матеріалу в праці Ф. Вовка “Етнографічні особливості українського народу” (1916). У розділі “Обряди” (“Етнографічні особливості українського народу”) Ф. Вовк дуже часто звертав увагу на фольклор, зокрема на колядки і щедрівки, купальські пісні, весільні обряди і пісні (весільну драму). У розділі “Вірування” досліджував космогонічні уявлення українців про творення світу, про небесні світила, про грім і блискавку, походження вогню, розглядав сліди давнього шанування дерев, аналізував легенди про тварин, ходячих мерців, упирів, відьом, вовкулаків, чортів, домовиків, перелесників тощо.

20 жовтня 1917 р. Вчена рада Київського університету обрала його завідувачем кафедри географії та етнографії. Академік В. Вернадський (за іншими даними – П. Стебницький) [40, с. 14] запросив його для участі в організації Всеукраїнської академії наук. У відповідь на запрошення 11 червня 1918 р. Ф. Вовк вирушає із Петрограда до Києва. Залишався один крок до бажаного і вистражданого повернення в Україну. Проте по дорозі в поїзді Ф. Вовк застудився і тяжко захворів. Довелося вийти з поїзда у м. Жлобині поблизу Гомеля (Білорусія), де він, пролежавши без пам'яті два тижні, помер 29 червня на 72-му році життя. Похований Федір Кіндратович на православному кладовищі в околицях Жлобина на березі Дніпра.

Отже, Ф. Вовк збирав і досліджував фольклорний матеріал, написав на його основі свої найкращі фольклорно-етнографічні праці, порівнюючи його з подібними зразками в різних народів із найдавніших часів. Виступаючи у пресі, учений знайомив французьку і світову наукову громадськість із досягненнями української наукової думки в галузі фольклористики, археології, етнографії та антропології. У розвідках про життя українських переселенців у Добруджі Ф. Вовк втілює думку про те, що не можна створити розвинене громадянське суспільство за межами своєї нації, своєї країни, про важливу роль інтелігенції в національному відродженні кожної країни, і України зокрема. Фольклорні записи, використані в дослідженнях, відзначаються новизною, оригінальністю, поетичною образністю, жанровою різноманітністю (пісні історичні, козацькі, чумацькі, про панщину і волю, рекрутські, про кохання та родинне життя). При записуванні пісень та переказів проявилися не тільки громадянські переконання фольклориста-аматора, а й фаховий підхід до справи – більшість текстів паспортизовано, подано також їх варіанти. Фольклорні записи Ф. Вовка неодноразово були в полі зору дослідників, стали важливим джерелом до створення нових праць, що засвідчує їх важливе значення для науки. У дослідженнях про Т. Шевченка Ф. Вовк подав цілісну картину творення народної та літературної словесності, які, на його думку, є засобами відображення суспільного життя. Т. Шевченко тут виступає як громадський діяч і вірний син України, поезія якого була підпорядкована возвеличенню українського народу та воскресінню його всемогутнього духу. Цей громадський “дух Шевченка” все життя супроводжував Ф. Вовка і багатьох його друзів – громадських і культурних діячів. Він живе з нами сьогодні, буде жити і в пам'яті наступних поколінь, утверджуючи в Україні Україну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко В. Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років / В. Борисенко. – К. : Унісерв, 2002. – 92 с.
2. Вовк Г. Бібліографія праць Хведора Вовка (1874–1918) / Г. Вовк. – К. : Вид-во ВУАН, 1929. – 78 с.
3. Вовк Ф. Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя // Громада. – Т. 4. – Женева, 1879. – С. 39–95.
4. Вовк Ф. В. Б. Антонович. Некролог // Вестник Европы. – 1908. – Кн. 4 (апрель). – С. 866.

5. Вовк (Волков) Федір Кіндратович // Українська радянська енциклопедія. – К., 1960. – Т. 2. – С. 530.
6. Вовк (Волков) Федір Кіндратович // Українська радянська енциклопедія. – К., 1978. – С. 338.
7. Вовк (Волков) Федір Кіндратович // Український радянський енциклопедичний словник. – К., 1986. – Т. 1. – С. 321.
8. Волков Федор Кондратьевич // Большая советская энциклопедия. – Москва, 1971. – Т. 5. – С. 308.
9. Волков Ф. (Вовк) П. П. Чубинский. Отрывки из личных воспоминаний // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 43–60.
10. Волков Ф., Русов А. Примечания к части “Свода показаний, данных некоторыми из арестованных по делам о государственных преступлениях, касающихся “сообщества украинофилов” // Былое. – 1907. – VI. – С. 153–160.
11. [Вовк Ф.] Кондратович. Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и рассказам) // Киевская старина. – 1883. – № 1. – С. 27–67; № 2. – С. 269–301; № 4. – С. 728–829.
12. [Вовк Ф.] Лупулексу. Русские колонии в Добрудже (Историко-этнографический очерк) // Киевская старина. – 1889. – № 1. – С. 117–154; № 2. – С. 314–336; № 3. – С. 685–704.
13. Гріченко Б. Етнографічні матеріали, собр. в Черниговской и соседних с ней губерниях. – Чернигов, 1899. – Т. 3. – С. 183, 185, 216, 339, 382–383, 416, 418–419, 570–571, 575, 583–586, 591–593, 596–599, 601–605, 695–696.
14. Грушевський М. Пам’яті Федора Вовка, 29 червня 1918 // Україна. – К., 1918. – Кн. 1–2. – С. 5–10.
15. Драгоманов М. Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. – Женева, 1883. – Ч. 1. – Р. 1. – С. 132–134; Ч. 1. – Р. 2. – Женева, 1885. – С. 100–101.
16. Київський національний університет імені Тараса Шевченка : Незабутні постаті / [авт.-упор. О. Матвійчук, Н. Струк; ред. кол.: В. В. Скопенко, О. В. Третяк, Л. В. Губерський, О. К. Закусило, В. І. Андрейцев, В. Ф. Колесник, В. В. Різун та ін.]. – К.: Світ Успіху, 2005. – С. 168–169. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/osobystosti/vovk/>
17. Козар Л. А слава козацька не вмере, не загине // Ринок праці та зайнятість населення. – 2006. – № 1. – С. 51–56.
18. Конта Р. Етнологічна діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім. Шевченка: дорадянська та діаспорна історіографія / Р. Конта // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 2. – С. 1–3.
19. Конта Р. Етнологічні здобутки Федора Вовка: сучасна вітчизняна історіографія ХХІ ст. / Р. Конта // Література та культура Полісся [Текст] : збірник наукових праць. – Вип. 71. Регіональні проблеми розвитку літератури, історії та культури у загальноукраїнському контексті / відп. ред. та упоряд. Г. В. Самойленко; Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – С. 286–294.
20. Конта Р. Етнологічна діяльність Федора Вовка: радянська історіографія / Р. Конта // Етнічна історія народів Європи. – 2011. – Вип. 36. – С. 29–35. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine-2011-36-7.pdf>.
21. Кушнір В. Українська ідентичність і українці Північної Добруджі у працях Ф. Вовка / В. Кушнір // Українознавство. – 2013. – № 1. – С. 136–139. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ukr_2013_1_29.pdf
22. Наулко В. Павло Чубинський – Федір Вовк: естафета поколінь / Наулко В. // Всеволод Іванович Наулко. Пошуки. Роздуми. Студії : Збірник наукових праць до 80-річчя від дня народження. – К. : Український письменник, 2013. – С. 264–273.
23. Наулко В. Чернігівщина в епістолярній спадщині Ф. К. Вовка / Наулко В. // Університет. – 2009. – № 1. – С. 18–24.
24. Наулко В. Козацька тематика в епістолярній спадщині Ф. К. Вовка / Наулко В. // Запорозьке козацтво. – К.; Запоріжжя, 1997. – С. 256–263.
25. Наулко В. Питання української етнографії в епістолярній спадщині Ф. К. Вовка / Наулко В., Руденко Н. // Пам’ять століть. – С. 111–115, 337.
26. Наулко В. Історико-культурна спадщина Запорозького козацтва в епістолярії Ф. К. Вовка і його дописувачів // Наук. зап. : 36. праць / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Запор. відділення – К., 2001. – Т. 6. – С. 305–309.
27. Наулко В. Передмова до листування М. Грушевський – Ф. Вовк // Всеволод Іванович Наулко. Пошуки. Роздуми. Студії: збірник наукових праць до 80-річчя від дня народження. – К. : “Український письменник”, 2013. – С. 314–324.
28. Скрипник Г. Народознавчий доробок Хведора Вовка / Г. Скрипник // Федір Вовк: сторінка наукової спадщини та бібліографія праць / НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського. Асоціація українських етнологів; передм. Г. Скрипник. – К. : [б.в.], 2002. – С. 5–15.
29. [Старков В.] Листи Митрофана Дикарева до Федора Вовка / Старков В. “Золоті зерна наукового пізнання” (Епістолярна спадщина Митрофана Дикарева) / Валерій Старков // Пам’ять століть. – 2000. – № 1–2. – С. 14–53.

30. [Старков В.] До листування Федора Вовка з Митрофаном Дикаревим / В. Старков // Український археографічний щорічник. – К., 2004. – Вип. 8/9. – С. 780–783.
31. [Старков В.] Листи Федора Вовка до Митрофана Дикарева / В. Старков // Український археографічний щорічник. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 421–432.
32. [Старков В.] Листування Федора Вовка та Євгена Чикаленка / В. Старков // Український археографічний щорічник. – К., 2010. – Вип. 15. – С. 577–590.
33. Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография / Н. Ф. Сумцов – Вип. 2. – Харків, 1895. – С. 88–96.
34. Фігурний Ю. Задунайська Січ та її видатний дослідник Хведір (Федір) Вовк у контексті українського етнонацієдержавотворчого процесу / Ю. С. Фігурний // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2005. – Т. VII. – С. 5. – С. 53–62.
35. Фігурний Ю. Внесок Федора Вовка в дослідження культури українського козацтва (до 80-ліття з дня смерті) / Ю. С. Фігурний // Українознавство: календар-щорічник. – К., 1998. – Вип. 3. – С. 86–92.
36. Франко А., Франко О. Аналіз документів і матеріалів особистого наукового архіву Федора Кіндратовича Вовка // Вісник інституту археології. – 2011. – Вип. 6. – С. 106–123.
37. Франко О. Наукова діяльність Федора Вовка / О. О. Франко // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 42–56.
38. Франко О. Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка. Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.05. – Львів, 2000. – 33 с.
39. Франко О. Фольклористична діяльність Ф. Вовка // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 4. – С. 12–20.
40. Франко О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч / О. Франко / Львівський національний ун-т імені Івана Франка. – К. : Видавництво Європейського університету, 2001. – 378 с.
41. Франко О. Федір Кіндратович Вовк (1847–1918): Дослідження. Спогади. Бібліографія. До 150-ліття з дня народження вченого / ред. М. Антонович / О. Франко. – Нью-Йорк, 1997. – 382 с.
42. Черновол І. В. Спадщина Федора Вовка в Інституті археології НАН України / І. В. Черновол // Археологія. – 2011. – № 1. – С. 110–117.
43. Volkov Th. Rites et usages nuptiaux en Ukraine / Th. Volkov // L'Anthropologie. – Paris, 1891 – Т. 2/m. – P. 160–184; 408–437; 537–587; 1892. – Т. 3. – P. 541–588.

Civic Stance in Folklore and Ethnographic Works by Fedir Vovk

Lidiia KOZAR

The article highlights the role of creative and civil activity of F. Vovk in the history of Ukrainian folklore studies in the late 19 – early 20 c. The topicality of the work is preconditioned by the need to research the place of folklore and folklore studies in F. Vovk's life as a means to establish ethnographic ideas of 'hromadiivtsi' in the struggle for national revival of Ukraine. It is pointed out, that F. Vovk's research studies witness his scientific competence, patriotism, knowledge of world archive materials, textual erudition in commenting on folklore variations. After spending over 40 years outside Ukraine, F. Vovk dedicated all of his life to Ukraine, he wrote over 600 scientific works, different in their topics and genres, representing Ukraine and its scientific achievements in Europe and across the globe.

Keywords: Fedir Vovk, public figure, history of folklore studies, folklore, national revival.

Стаття надійшла до редколегії 17.06.2015

Прийнята до друку 10.09.2015